

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών

Λειτουργική

Ενότητα 1: Εισαγωγή

Γεώργιος Φίλιας

Θεολογική Σχολή

Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας

Περιεχόμενα ενότητας

Ορολογία, Πηγές, Σχέσεις με άλλους κλάδους της Θεολογίας, Μεθοδολογία, Σημαντικοί εκπρόσωποι, Επιστημονικές σειρές λειτουργικών μελετών, Ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Α) Σχετικά με την ορολογία

«ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ»: από τη λέξη «ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ».

«ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ»: «λείτος» (λαός) + «έργο».

Αρχαία Αθήνα: η «Λειτουργία» ως κοινωφελές έργο και ως θρησκευτική τελετή.

Παλαιά Διαθήκη: «αβωδά»= η λευϊτική και ααρωνιτική υπηρεσία στη Σκηνή του Μαρτυρίου και στο ναό του Σολομώντος.

Καινή Διαθήκη: η ιουδαϊκή λατρευτική πράξη/ το απολυτρωτικό έργο του Κυρίου (προς Εβραίους Επιστολή).

«Λειτουργική επιστήμη»: ο κλάδος της Θεολογίας που μελετά την ιστορία και θεολογία της δημόσιας Λατρείας (Μυστήρια, Ακολουθίες, Περιστατικές ευχές).

B) Πηγές της επιστήμης της λειτουργικής (1 από 2)

- Τα κανονικά βιβλικά κείμενα.
- Τα απόκρυφα βιβλικά κείμενα.
- Τα κείμενα της εκκλησιαστικής γραμματείας.
- Τα κανονικά κείμενα (αποφάσεις Οικουμενικών Συνόδων/ Κανόνες Πατέρων της Εκκλησίας/συλλογές Ιερών Κανόνων/ερμηνείες Κανόνων).

Β) Πηγές της επιστήμης της λειτουργικής (2 από 2)

- Τα αγιολογικά κείμενα.
- Τα ευρήματα της βιβλικής, χριστιανικής και βυζαντινής Αρχαιολογίας και τέχνης.
- Τα χειρόγραφα (Ευχολόγια, Τυπικά, Κτητορικά Μονών).
- Οι έντυπες εκδόσεις λειτουργικών βιβλίων.
- Λειτουργικές Εγκύκλιοι των Ορθοδόξων Πατριαρχείων και Αυτοκεφάλων Εκκλησιών.

Γ) Σχέση της λειτουργικής με τους άλλους κλάδους της θεολογικής επιστήμης

- Ως «ιστορία της Λατρείας» η Λειτουργική σχετίζεται άμεσα με τον κλάδο της εκκλησιαστικής ιστορίας, της Νεότερης Ιστορίας της Εκκλησίας και της Χριστιανικής και Βυζαντινής Αρχαιολογίας.
- Ως «Θεολογία της Λατρείας» η Λειτουργική σχετίζεται άμεσα με τον Συστηματικό κλάδο της Θεολογίας (Δογματική/ Πατρολογία/ Ιστορία Δογμάτων/ Απολογητική).
- Έμμεση σχέση με τον Βιβλικό κλάδο, την Αγιολογία και το Κανονικό Δίκαιο.
- Άμεση σχέση με την Υμνολογία, Βυζαντινή Μουσικολογία, Βυζαντινή Ιστορία, Θρησκευολογία, Ψυχολογία της Θρησκείας και την Ποιμαντική.

Δ) Οι κλάδοι της λειτουργικής επιστήμης (1 από 2)

- Ιστορία της Λατρείας
- Θεολογία της Λατρείας
- Αρχαιολογία της Λατρείας
- Τελετουργική
- Εορτολογία
- Ποιμαντική της Λατρείας

Δ) Οι κλάδοι της λειτουργικής επιστήμης (2 από 2)

- Συγκριτική Λειτουργική (μεταξύ ομοδόξων και ετεροδόξων)
- Κοινωνιολογία της Λατρείας
- Ψυχολογία της Λατρείας
 - Οι παραπάνω κλάδοι μπορούν να μελετηθούν είτε αυτόνομα, είτε σε συνδυασμό μεταξύ τους.

Ε) Οι μέθοδοι της λειτουργικής επιστήμης

- Ιστοριοφιλολογική και ιστορικοαρχαιολογική μέθοδος
- Γενετική ιστορική μέθοδος
- Συμβολική και αλληγορική μέθοδος

ΣΤ) Σύντομη αναφορά σε μεγάλους επιστήμονες της λειτουργικής

ΟΜΟΔΟΞΟΙ

- Ελλάδα (20^{ος} αι.): Π. Τρεμπέλας/ Κ.Καλλίνικος/ Δ. Μωραΐτης/ Ε. Θεοδώρου/ Π. Ροδόπουλος/ Ι. Φουντούλης.
- Ρωσία: Α. Almazov, Ν. Krasnoseltsev, Α. Dmitriewskij, Α.Ρ. Maltzew, Ν.Δ. Uspenskij (19^{ος} αι.)/ J. Karabinow, Ρ. Evdokimov, Α. Schmemann (20^{ος} αι.).
- Ρουμανία (20^{ος} αι.): Ε. Braniste.
- Βουλγαρία (20^{ος} αι.): Ι. Goschef.

ΕΤΕΡΟΔΟΞΟΙ

20^{ος} αι.: Η. Lietzmann/ Ο. Casel/ F. Cabrol/ Η. Leclecq/ Α. Baumstark/ Β. Botte/ L. Boyer/ Β. Capelle/ Ι.Η. Dalmais/ Β. Fischer / Α. Jungmann/ Ρ. Guardini/ Ρ.Μ. Gy/ Α.Γ. Martimort/ Μ. Righetti/ C. Vogel/ G. Dix/ Μ. Arranz/ G. Kretschmar/ Ε. Lanne/ F.E. Brightman/ Η. Mateos/ Ρ. Taft.

Ζ) Επιστημονικές σειρές λειτουργικών μελετών (1 από 2)

- Archiv für Liturgiewissenschaft, Regensburg, Pustet, 1950 εξ.
- Ephemerides Liturgicae, Rome, Edizioni Liturgiche, 1887 εξ.
- Handbuch für Liturgiewissenschaft, Freiburg- Basel- Wien, 1965 εξ.
- Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie, Kassel 1955 εξ.
- Liturgisches Jahrbuch, Münster, 1951 εξ.
- La Maison-Dieu, Paris 1945 εξ.

Ζ) Επιστημονικές σειρές λειτουργικών μελετών (2 από 2)

- Notitiae, Commentarii ad nuntia et studia de re liturgica, Citta del Vaticano, 1965 εξ.
- Questions liturgiques et paroissiales, Louvain, Abbaye du Mont Cesar, 1910 εξ.
- Rivista Liturgica, Torino, Elle Di C., 1914 εξ.
- Studia Liturgica, Rotterdam, 1964 εξ.
- Sacris Erudiri, Jahrbok voor Godsdienstwetenschappen, Steenbrugge, Sint Pietersabcij, 1948 εξ.
- Studia Anselmiana, Analecta liturgica, Roma, Editrice Anselmiana, 1979 εξ.

Η) Συλλογές Πηγαίου Λειτουργικού Υλικού (1 από 3)

- J.A. Assemani, *Codex liturgicus Ecclesiae universe*, Roma, Bizzarini, 1749 -1766.
- F.E. Brightman, *Liturgies Eastern and Western*, t. 1, Eastern Liturgies, Oxford, Clarendon, 1896.
- C. Callewaert, *Liturgicae institutiones*, Brugis, Beyaert, 1919 -1944 (3t.).
- A.Hanggi- I. Pahl, *Prax Eucharistica, textus e variis liturgiis antiquioribus selecti*, Freiburg 1968 (*Spicilegium Friburgense* 12).
- R. Kaczinski, *Enchiridion documentorum instaurationis liturgicae*, I, 1963-1973, Torino, Marietti, 1978.
- H. Carpp, *La Pénitance* (Textes et Commentaires des origines de l'ordre pénitentiel de l' Eglise ancienne), Neuchatel, Delachaux et Nestlé, 1970.

Η) Συλλογές Πηγαίου Λειτουργικού Υλικού (2 από 3)

- L. Ligier, *Textus selecti de magnaoratione eucharistica, addita Haggadah Paschae et nonnullis Judaeorum benedictionibus*, Romae, Univers. Gregoriana, 1965.
- E. Lodi, *Enchridion euchologium fontium liturgicorum*, Roma, Edizioni liturg., 1979.
- J. Quasten, *Monumenta eucharistica et liturgica vetustissima*, Bonn, Hastein, 1935 (*Florilegium patristicum*).
- E. Renaudot, *Liturgiarum orientalium collectio*, Francfort, J. Baer, 1847 (2 t.).
- W. Rordorf, *Sabbat et dimanche dans l'Eglise ancienne*, Neuchâtel, Delachaux et Niestlé, 1972.

Η) Συλλογές Πηγαίου Λειτουργικού Υλικού (3 από 3)

- J. Solano, *Textos eucharisticos primitivos*, t. I, II, Madrid, Editorial Catolica, 1978-1979 (*Biblioteca de autores Cristianos* 88, 118).
- *Textus patristici et liturgici, quos editit Institutum liturgicum Ratisbonense*, Regensburg, Pustet, 1964 εξ.

Θ) Σειρές Λειτουργικών Μελετών

- *Cours et Conférences des Semaines liturgiques*, Maredsous-Louvain, Mont César, 1912-1937 (14 t.).
- *Bibliotheca “Ephemerides Liturgicae”*, Roma, Edizioni Liturgichae, 1932 εξ.
- *Henry Bradshaw Society for editing rare liturgical texts*, London 1891 εξ.
- *Lex Orandi*, Paris, Cerf, 1944-1970.
- *Litugiewissenschaftliche Quellen und Forschungen*, Münster, Aschendorff, 1919 εξ.

I) Γενικά Βοηθήματα (Ελληνόγλωσσα)

(1 από 4)

- Γ. Βεργωτή, *Εγχειρίδιο ιστορίας της Χριστιανικής Λατρείας*, Θεσσαλονίκη 1991.
- Του ιδίου, *Λεξικό Λειτουργικών όρων*, Θεσσαλονίκη 1991.
- Του ιδίου, *Τελετουργική (Συμβολή στην ιστορία της Χριστιανικής λατρείας)*, Θεσσαλονίκη 1984.
- Ε. Θεοδώρου, «Λατρεία», *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία*, τόμ. 8, 1966, στ. 144 εξ.
- Του ιδίου, *Μαθήματα Λειτουργικής (τεύχος Α')*, Αθήναι 1979.
- Κ. Καλλινίκου, *Ο Χριστιανικός Ναός και τα τελούμενα εν αυτώ*, Αλεξάνδρεια 1921.

I) Γενικά Βοηθήματα (Ελληνόγλωσσα)

(2 από 4)

- Δ. Μωραΐτου, *Εισαγωγή εις την Λειτουργικήν και τας λειτουργικάς σπουδάς*, Θεσσαλονίκη 1950.
- Του ιδίου, *Ιστορία της Χριστιανικής Λατρείας (α΄ - δ΄ αιώων)*, Αθήνα 1964.
- Του ιδίου, *Επίτομος Λειτουργική, Μέρος Α΄, Γενικόν*, Αθήναι 1966.
- Π.Τρεμπέλα, *Λειτουργικοί τύποι Αιγύπτου και Ανατολής*, Αθήναι 1961.
- Του ιδίου, *Λειτουργικοί τύποι της Δύσεως και Διαμαρτυρομένων AGENDA*, Αθήναι 1966.
- Του ιδίου, *Αρχαί και χαρακτήρ της Ορθοδόξου Λατρείας. Συμβολή εις την ιστορίαν της Χριστιανικής Λατρείας*, Αθήναι 1962.

I) Γενικά Βοηθήματα (Ελληνόγλωσσα)

(3 από 4)

- Γ. Φίλια, *Λειτουργική*, τόμ. Α΄, Αθήνα, Γρηγόρης, 2009.
- Του ιδίου, *Παράδοση και εξέλιξη στη Λατρεία της Εκκλησίας*, Αθήνα, Γρηγόρης, 2009.
- Του ιδίου, *Μελέτες ιστορίας και θεολογίας της Λατρείας*, Αθήνα, Γρηγόρης, 2002.
- Του ιδίου, *Η έννοια της «Ογδότης ημέρας» στη Λατρεία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, Αθήνα, Γρηγόρης, 2010.
- Ι. Φουντούλη, *Το πνεύμα της Θείας Λατρείας*, Αθήναι 1964.
- Του ιδίου, *Λογική Λατρεία*, Θεσσαλονίκη 1971.

I) Γενικά Βοηθήματα (Ελληνόγλωσσα) (4 από 4)

- Ι. Φουντούλη, *Λειτουργική Α΄, Εισαγωγή στη Θεία Λατρεία*, Θεσσαλονίκη 1993.
- Του ιδίου, *Απαντήσεις εις λειτουργικάς απορίας*, τόμ. Α΄ (Θεσσαλονίκη 1973), τόμ. Β΄ (Αθήναι 1989), τόμ. Γ΄ (Αθήναι 1991), τόμ. Δ΄ (Αθήναι 1989).

I) Γενικά Βοηθήματα (Ξενόγλωσσα)

(1 από 4)

- A. Baumstark, *Liturgie Comparée*, Chevetogne 1953.
- E. Bishop, *Liturgica historica*, Oxford, Clarendon, 1918.
- F. Cabrol - H. Leclercq, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de Liturgie*, Paris, Letouzey et Ané 1907-1935 (15 t.).
- F.C. Conybear, *Rituale Armenorum*, Oxford, Clarendon, 1905.
- I.H. Dalmais, *Liturgie d'Orient*, Paris, Cerf, 1980.
- Του ιδίου, *Initiation à la Liturgie*, Paris, Desclée de Brouwer, 1958.

Ι) Γενικά Βοηθήματα (Ξενόγλωσσα)

(2 από 4)

- J.G. Davies, *A new Dictionary of Liturgy and Worship*, London, SCM Press Ltd., 1986.
- H. Denzinger, *Ritus orientalium Coptorum, Syrorum et Armenorum in administrandis sacramentis*, Graz, Akademische Druck, 1961 (2 t.).
- L. Duchesne, *Les origines du culte chrétien*, Thorin, E. de Boccard, 1920.
- *L' Eglise en prière*, (επιστασία A.G. Martimort), Paris, Desclée, 1983 (4 t.).
- J. Hanssens, *Institutiones liturgicae de ritibus orientalibus*, Roma, P. Università Gregoriana, 1930 -1932 (2 t.).
- A. King, *The rites of eastern Christendom*, Rome, Catholic book Agency, 1947 - 1948 (2 t.).

I) Γενικά Βοηθήματα (Ξενόγλωσσα)

(3 από 4)

- P. de Meester, *Rituale- Benedizionale Bizantino*, Roma, Leonica, 1930.
- K.Muller - W. Blankenburg, *Leiturgia, Handbuch des evangelischen Gottesdienstes*, Kassel, Staude, 1952 - 1970 (5 t.).
- A. Raes, *Introductio in liturgiam orientalem*, Roma, P. Instituto Orientale, 1947.
- M. Righetti, *Manuale de storia liturgica*, Milano, Ancora, 1964 - 1969 (4 t.).
- A. Schmemmann, *Introduction to liturgical theology*, New York, St. Vladimir's Seminary Press, 1952 (ελληνική μετάφραση υπό π. Δ. Τζέρπου, *Η Εκκλησία προσευχομένη (εισαγωγή στη Λειτουργική Θεολογία)*, Αθήνα, Ακρίτας, 1991.

I) Γενικά Βοηθήματα (Ξενόγλωσσα)

(4 από 4)

- C. Vagaggini, *Il senso teologico della liturgica*, Roma, Paoline, 1965.
- H. Wegman, *Geschichte der Liturgie im Western und Osten*, Regensburg, Pustet, 1979.

Τέλος Ενότητας

Εισαγωγή

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο την αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Σημειώματα

Σημείωμα Ιστορικού Εκδόσεων Έργου

Το παρόν έργο αποτελεί την έκδοση 1.0.

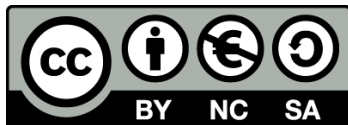
Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών 2015.
Γεώργιος Φίλιας. «Λειτουργική. Εισαγωγή». Έκδοση: 1.0. Αθήνα 2015.
Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση:
<http://opencourses.uoa.gr/courses/SOCTHEOL101/>.

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση Παρόμοια Διανομή 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Διατήρηση Σημειωμάτων

Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:

- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων (εφόσον υπάρχει)

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

